

PUOLUEEN KÄSITE VALTION JA KANSAN KAUTTA MÄÄRITELTYNÄ

Johdanto

Suurin osa suomalaisesta poliittiseksi ymmärrettävästä käsitteistöstä on muodostunut 1700-luvun lopun ja 1800-luvun kuluessa. Vahva kieliliike, siirtyminen Ruotsi-Suomesta autonomiseksi osaksi Venäjää ja eritoten fennomaanien suosion kasvu vauhdittivat tätä kehitystä. Termistön ja käsitehistorian kannalta on mielenkiintoista miten Suomessa oli mahdollisuus ammentaa jo olemassa olevasta ulkomaisesta käsitteistöstä (ruotsi, saksa, ranska, venäjä), mutta toisaalta luoda täysin uutta ilman menneisyyden painolastia. Pohdin esseessäni erityisesti suomen kielen käsitettä ”puolue”, sen taustoja sekä sitä miten se liittyy sellaisiin käsitteisiin kuten ”valtio” ja ”kansan”. Käytän analyysissäni Hyvärinen ym. toimittamaa teosta *Käsitteet liikkeessä – Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoriaa* (Gummerus 2003), josta keskityn eritoten Tuija Pulkkinen, Ilkka Liikasen, Henrik Steniuksen ja Eeva Aarnion artikkeleihin.

”Valtio”-termistön kehitys

Sanana ”valtio” on johdettu oletettavasti ”vallasta” suomen kielelle hyvin tyypillisellä -io/iö-päätteellä: valtio on kokonaisuus, johon liittyy valtaa. Suomalaisessa varhaiskielessä ”valtio” on ollut ”politiikan” synonyymi - ”valtiollinen” on ”poliittista”, valtio on samaan aikaan politiikan toimijasubjekti, areena ja kohde. J.V. Snellman vaikutti ”valtion” arvolatauksen syntyyn heti alkuvaiheissa sekä muotoili valtion vastakäsitteeksi ”kansalaisyhteiskunnan” siinä mielessä, että kansalaisyhteiskunta toimintatyyppinä on lakeja ja sääntöjä noudattavaa, kun taas valtioon sisältyy tämän lisäksi vielä lakien muuttamiseen tähtäävä lisäasenne. Snellmanille valtio oli ”siveellisyyttä” puhtaimmassa muodossaan – siveellisyyden tarkoittaessa lainkuuliaisuutta ja kunnioittavaa käytöstä, mutta kuitenkin oma-aloitteista päätöksentekoa ja kehityssuuntien arviointia. Hegeliltä omaksuttu ”siveellisyys” yhdistää toiminnan legaalisuuden ja moraalisuuden ulottuvuuden: kun henkilö ”toimii siveellisesti”, niin hän tosiasiallisesti ”toimii valtiossa”.

Valtaosa eurooppalaisesta termistöstä tekee selkeän eron valtiovallan ja (kansan)edustuksellisuuden välillä, kun taas suomen kielen ”valtio” on poikkeuksellisesti sisällytetty edustuslaitokseen liittyviin termeihin (valtioneuvosto, valtiopäivät). *Staat*, *state* ja *estates* edustavat ensisijaisesti valtaapitävää eliittiä, jonka intressit ovat joko

päinvastaiset tai ainakin ristiriidassa ns. rahvaan mielipiteen kanssa. Ranskan kielessä valtiosta (*état*) on rakennettu vastavoima kirkolle ja uskonnolle, kun taas Suomessa meillä on entinen valtionkirkko, nykyinen kansankirkko. Toisaalta eurooppalaisen tradition tapaan myös Suomessa ”valtio” rinnastetaan usein ”julkiseen” (*public, publique*) – kenties suomessa tämä kytkös on jopa vahvempi kuin romaanisissa ja germaanisissa kielissä, koska ”julkinen” ymmärretään todella kaikille julkiseksi, yhteiseksi ja avoimeksi foorumiksi. Valtioon on ladattu arvoja ”rajoittavasta pakkovaltiosta” aina ”hyvinvointivaltioon” asti. Suomessa valtio on harvemmin ollut uhkaava toimija esim. yksilöä, vapauksia tai jotain yhteiskuntaluokkaa kohtaan, orwellilaisittain ”Isoveli”, vaan arvolataus on ennemminkin joko neutraali tai positiivinen: valtio tukee, ei niinkään pakota.

Kansa ja kansalainen sen osana

Poliittisessa retoriikassa kansan nimeen vannomisella on pitkät perinteet myös Suomessa. Tämä heijastuu ”kansaan” liittyvään termistöön kansanvallan, -liikkeiden, -valistuksen ja -juhlien muodossa. Toisin kuin eurooppalaisessa poliittisessä kielessä, Suomessa ”kansaa” eivät ole omineet ainoastaan nationalistit, vaan sitä on pitkälti rinnastettu sellaisiin termeihin kuin ”rahvas”, ”työläiset” ja ”alaluokat”, ns. kansan syviin riveihin viitattaessa. Suomalaisella ”kansa”-käsitteellä ei ollut vastaavaa painolastia, joten voidaankin puhua Max Engmanin käsittein historiattomasta kansakunnasta, jolle on tyypillistä käsitys kansasta ensisijaisesti kielellis-kulttuurisena kokonaisuutena, ei niinkään tiettyinä ryhmänä, tietyn hallitsijan alamaisuudessa, tietyllä maantieteellisellä alueella (vertaa ns. vanhoihin kansallisvaltioihin). ”Kansa” ja ”kanssa” olivat alun alkaen keskenään vaihtokelpoisia termejä, mikä kuvastaa ”kansan” yhteisöllistä ulottuvuutta: yhdessä tekemistä, yhteisiä päämääriä.

Yleisesti ymmärretään, että Ranskan vallankumouksesta ja Bastillen valtauksesta lähtien eurooppalaisessa kontekstissa ”kansa” ei ole ollut vain alamaisten joukko, vaan maan kansa muodostaa poliittisesti toimivan sosiaalisen yksikön. Kansa otti pikku hiljaa paikan valtiollisten rakennelmien oikeuttajana, tosin joskus vain nimellisesti - ”kansaa” kuvaavampi termi voisi paikoin olla ”vaalikirja”. Termi ”kansanvalta” on sinällään mielenkiintoinen, koska ”kansa” muuttaa myös ”vallan” olemusta. Siinä missä yksinvaltiaan valta on konkreettista, suoraa valtaa alamaisten ylitse, kansanvallassa valta

on kansalla ennemminkin symbolisesti – edustuksellisessa demokratiassa kansan tai yksittäisen kansalaisen merkitys valtakoneiston toiminnassa ei ole enää käsinkosketeltavaa. Etenkin toimeenpaneva valta on vain varsin etäisesti ja epäsuorasti kansan hallussa.

Suomalaiset käsitteet ”kansalaisesta” (vaihtoehtoisesti ”kansajäsen” tai ”yhteiskuntalainen”) ja ”kansalaisuudesta” on haluttu johtaa ”kansa”-käsitteestä, kun taas eurooppalaisittain kansalaisuus (*Bürger, citizen, citoyen*) on pikemminkin kaupungin jäsenyyttä ja porvarissäätyyn kuulumista. Näin kaikki kansan jäsenet ovat oikeuksineen yhtäläisiä kansalaisia, mikä ei sopinut esim. Snellmanin retoriikkaan. Koska säädyillä ja muilla yhteiskuntaluokilla oli kuitenkin *de facto* erilainen asema ja oikeudet, ei samaa ”kansalaista” voinut käyttää sekä aatelisesta että torpparista. Suomessa ”kansalaisen” rinnalla käytettiin paljon asuinpaikkaan sidottuja nimityksiä, koska 1700- ja 1800-luvulla asuinpaikka katsottiin vielä annetuksi. *Medborgare* saattoi olla ”kanssa-asuja”, ”asujainen”, ”maa(n)mies” tai vaikkapa ”kunnastolainen”.

Käsite ”puolue”

”Puolue” käsitteenä on johdannainen sanasta suomen kielen sanasta ”puoli”, esim. ”valitse puolesi”, mikä tekee siitä aina monikollisen eli kukaan ei voi olla puolue yksin, muista irrallaan. Käsitettä värittääkin vahva vastakkainasettelu ryhmittymien kesken ja eri klikkien keskinäinen valtataistelu, kun taas eurooppalaisena tapana on johtaa ”puolue” latinan sanasta *partei*, jakaa, antaa (*party, Partei, parti*) – näin ymmärretään puolue toiminta mielipiteiden jakamisena tietyn joukon eli puolueen kesken. Puolueen luonne on suomen kielessä epäsymmetrinen, koska oma puolue (me) käsitteellistetään hyvin eri tavalla kuin toiset puolueet (muut), ja käsitettä leimaakin vahva kaksijakoisuus ja osallisuus johonkin. Tähän erityispiirteeseen liittyy myös ”siihen toiseen/väärään puolueeseen” kuulumisesta seuraava, jopa uskontunnustuksellisia piirteitä saava, leimaaminen ”eriseuraiseksi”, mikä oli 1800-luvun termistössä käytännössä synonyymi vääräuskoiselle. Ennen ”puoluetta” vastaavanlaisesta ryhmittymisestä käytettiin jopa termiä ”lahko”, ”lahkoutuminen”.

Kun puhutaan konkreettisista puolueista, eli poliittisista ryhmittymistä, niin pelkkä yleiskäsite ”puolue” ei riitä enää kuvailemaan erilaisia puolueiden ja puolue toiminnan muotoja. Yleisimpiä puoluepolitiikan analyysissä käytettyjä välineitä ovat

seuraavat nimitykset ja käsitteet:

A) Kiistapuolueet	B) Mielipide-/lehtipuolueet
C) Parlamenttipuolueet	D) Joukko-/järjestöpuolueet
E) Kaaderipuolueet	F) Rekisteröidyt puolueet
G) Vaalipuolueet	H) Intressipuolueet

Kiistapuolueet ovat syntyneet jonkin tietyn kysymyksen tai henkilön ympärille ja niitä leimaavat tilapäisyys ja/tai riippuvuus keskeisistä johtohahmoista. Mielipidepuolueet muodostuivat lehtien ja sananvapauden ympärille, usein juuri rajoitetun sananvapauden oloissa. Parlamenttipuolueiden lähtökohtana on itse parlamentaarinen menettelytapa, eli ne muodostuivat asiakysymysten ympärille löyhistä (yksilöiden) yhteenliittymistä asioiden parlamentaarisen prosessoinnin yhteydessä. Kaaderipuolueet ja joukkopuolueet käsitetään usein toistensa vastakohtaksi: kaaderipuolueet syntyivät rajoitetun äänioikeuden oloissa (usein parlamenttipuolueina) ja olivat sekä vähälukuisia että heikosti organisoituja, kun taas joukkopuolueet ovat ns. koko kansan puolueita, joilla on vahva puolueorganisaatio, paljon ns. oheistoimintaa ja joiden auktoriteetti perustuu (äänestäjien, jäsenien) lukumäärään. Rekisteröidyt puolueet, lyhenne r.p, eroavat rekisteröimättömistä puolueista eriasteisten voimavarojensa (puoluetuki) ja tietyn rajoittuneisuutensa (julkinen kontrolli) vuoksi. Vaalipuolueet aktivoituvat toimintaan lähinnä vaalien alla, ja vaalipuolueiden jäsenet sekä valitut edustajat olivat itsenäisiä ja vain itselleen vastuussa. Intressipuolueet ajoivat ensisijaisesti jonkin tietyn ryhmän, kuten ammatti- tai seutukunnan, etuja eli intressejä. Käytännössä kaikki puolueet ovat yhdistelmä em. puoluetyyppistä, eikä puhtaita malliesimerkkejä voi antaa mistään tietystä tyypistä.

Puolueet valtion olemuksen toteuttajina

Eurooppalaisessa historiassa puolueet ovat usein muodostuneet edustajainkokouksiin (*parlament*), jotka ovat toimineet hallitsijan tai hallituksen (*stat*) valtakoneiston vastapoolina. Tällaisessa asetelmassa ”valtiollinen puolue” olisi paradoksaalinen käsite. Suomalainen ”valtio”-termistö kuitenkin kytkeytyy vahvasti politiikkaan ja poliittiseen, kuten aiemmin todettiin, joten demokraattisin/parlamentaarisin keinoin poliittisiin päämääriin pyrkivä puolue olisi ennen kaikkea ”poliittinen puolue”, joka taasen on käsitteenä yhtä kuin ”valtiollinen puolue”. Puoluelaitoksen vakiintumisen ja

puolueiden institutioitumisen yhteydessä puhutaankin puolueiden valtiollistumisesta tai vastaavasti valtion puoluepohjaistumisesta (*Partienstat*). Valtiossa on tietty määrä valtaa, joka jakautuu puolueiden kesken – puolueiden keskeisin tavoite on maksimoida valtansa parlamentaarisilla foorumeilla, kuten yksittäisen poliitikonkin ensisijaisin tarve on saada itsensä valituksi. Kun ”valtiollinen” oli ennen yhtä kuin ”poliittinen”, niin puolueiden aseman vahvistumisen myötä ”puoluepoliittinen” samaistui ”poliittiseen”. Huomioitavaa kuitenkin on, että laitostuneet puolueet käyttävät myös ulkoparlamentaarisista valtaa, jopa enemmän kuin puoluelaitoksen vakiintumista edeltävänä aikana.

Parlamentaarisia keinoja käyttävä puolue ei välttämättä kuitenkaan pyri demokraattisiin tavoitteisiin, päinvastoin, puolue voi olla jopa ”antivaltiollinen” mikäli ymmärrämme valtion demokraattisesti toimivana järjestelmänä. Historian saatossa demokraattisissa valtioissa onkin evätty tietyiltä puolueilta oikeus osallistua poliittiseen elämään ja parlamentaariseen päätöksentekoprosessiin sillä perusteella, että ne paitsi uhkaavat olemassa olevaa järjestystä, niin ne myöskin tukahduttavat sitä seuraavan järjestyksen kumoamisen mahdollisuuden. Sekä äärivasemmalle (kommunistiset) että äärioikealle (fasistiset) sijoittuvat puolueet ovat joutuneet 1800- ja 1900-lukujen Euroopassa ns. kiellettyjen listalle. Käsite ”puolue”, tai pikemminkin ”sallittu puolue”, alkaakin merkitä entistä enemmän sitä, että kaikki puolueet jakaisivat tietyt demokratian perusarvot. Myös suomen käsite ”valtio” on näin ollen väritynyt demokratialla, vaikka sekä historia että nykypäivä tuntevat paljonkin valtioita ilman demokratiaa. Muissa kielissä esim. *state* tai *Staat* voidaan helpommin ymmärtää epädemokraattisiksi.

Puolue kansalaisen itsetoteutuksen välineenä

Puolueiden historia alkaa salaseuroista ja erinäköisistä kerhoista ja klubeista, joissa samanmieliset henkilöt jakoivat käsityksiään sekä tekivät yhteistyötä yhteisten päämäärien ja etujen saavuttamiseksi. Kun puolueesta tehtiin parlamentarismien aikakaudella julkinen, poliittisilla areenoilla esiintyvä toimija, ei ”puolue” ollutkaan enää vain jaettu mielipide - se oli ennen kaikkea toimintaa ihmisten välillä, sekä puolueen sisällä että puolueiden kesken. Kansa ja puolueet olivat parlamentarismia edeltävällä ajalla ennen kaikkea hallitsijan/hallituksen alamaisia hierarkkisessa valtasuhteessa, jossa toiminta ja sen vaikutukset olivat aina vertikaalista, eivät koskaan horisontaalista kansan tai puolueiden

kesken. Puolueet eivät täyttäneet poliittista tyhjiötä, vaan ne loivat itselleen ”elintilan” sekä korvasivat aikaisempia järjestelmiä ja menettelytapoja, tehden itsestään välttämättömyyden – puolueista ja puoluepolitiikasta luopuminen kyllä synnyttää poliittisen tyhjiön, joka pitää täyttää!

Puolueohjelma on keskeisin puolueita (ja kansalaisia) erottava tekijä. Eeva Aarnion sanoin: ”sellaiset valtiolliset vaatimukset, jotka muutkin allekirjoittavat eivät kävisi puoluejaon perustaksi eikä [puolue]ohjelmaksi”. Käsitys ”puolueesta” on samaan aikaan sekä antipartikularistinen että antipluralistinen, sillä tiettyjä universaaleja oikeuksia ja moniarvoisuuden muotoja halutaan vaalia, mutta ulospäin puolueen pitää olla yhtenäinen (ns. puoluekuri). ”Puolue” ei voi jakautua, koska silloin ”puolue” lakkaa olemasta, koska sisäinen vahvuus on sen olemassaolon edellytys; ”puolueellisuus” jakaa kansan tarkoin rajattuihin leireihin. Tämä näkyy mm. 1800-luvun lopun Suomen poliittisessa retoriikassa, jossa ”puoluemiehestä” ei voinut enää tulla puolueetonta (*opartisk, neutral*) siinä mielessä että olisi ”puolta pitämätön” tai ”puoltamaton”. ”Kansalaisessa” on potentiaalisesti suuri normatiivinen lataus – puolen valitseminen, lainkuuliaisuus, yhteenkuuluvuus, mutta toisaalta laaja skaala eri ominaisuuksia ja sosiaalisia rooleja. Modernin kansanedustuslaitoksen synty 1900-luvun alussa sisälsi lupauksen ”kansalaiselle” keskeisestä roolista poliittisessa elämässä, jota puolueohjelmat ja sitä kautta puolueet eivät kuitenkaan halunneet tarjota.

Puolueen poliittinen konteksti

Eeva Aarnion mukaan ”puoluetta” on käytetty suomen kielessä poliittisin tavoittein koko käsitteen olemassaolon ajan. Alkaen 1800-luvun loppupuoliskon kamppailusta, jolloin fennomaanit pyrkivät säilyttämään puolueensa monopoliaseman, aina 1980-luvun moderniin puoluejärjestelmään ja -politiikkaan kohdistuvaan kritiikkiin asti. ”Puolue” on ollut indentifikaation keino, osa propagandaa ja agiteerausta, autoritarismin väline ja itse itsensä legitimoiva instituutio, jota on argumentoitu välttämättömyytenä valtiollisen elämän kannalta.

Puolueiden leirijako ja ammattimaistuminen, eli kun politiikasta palkkansa saavien lukumäärä kasvaa, ovat vieneet ”puolueen” käsitettä yhä lähemmäs ”intressipuoluetta”. Poliitikka eli puoluepolitiikka on eri puolueiden (jäsenistön) etujen

ajamista koko kansan edun, tai rousseaulaisittain yleistahdon (*volonté générale*), kustannuksella. Toisin sanottuna, poliittisen pelin voittaminen on tärkeämpää kuin itse pelin (järjestelmän) toimivuus ja kehittäminen. Huoli tällaisesta kehityksestä ei yleisestä harhakäsityksestä huolimatta ole kovin uusi, vaan eduskunnan tehottomuudesta ja puoluepoliittisesta jämähtäneisyydestä on ollut polemiikkia nykyisen kansanedustuslaitoksen ja vanhimpien puolueiden (mm. SDP, Maalaisliitto/Keskusta, Kokoomus) synnystä alkaen. Koska nämä negatiivissävytteiset, tai ainakin eliitin intressejä ajaviksi mielletyt, käsitteet ”puolue” ja ”puoluepoliittinen” samaistetaan niin vahvasti ”politiikkaan”, koko poliittinen järjestelmä on saanut itseensä tällaisen leiman.

Loppupäätelmät

Puoluelaitos on määritelty valtiolle välttämättömäksi instituutioksi, joka toteuttaa - vaikkakin välillisesti - kansan tahtoa parlamentaarisessa demokratiassa. ”Puolue”-käsitteen synty ja taustat sekä siihen liitetyt stigmat ja arvolataukset ovat monelta osin suomen kielessä varsin ainutlaatuisia verrattuna eurooppalaiseen traditioon. Kytkös valtioon ja kansaan (sekä kansalaisuuteen) on kolmikantainen: valtion toimintaa ohjailevat puolueet ja niiden harjoittama politiikka, kansa vaikuttaa puolueisiin äänestämällä ja puolueen jäsenyydellä ja valtio harjoittaa pakkovaltaa ja väkivallan monopolia kansalaisiaan kohtaan. Toisaalta valtio on asettanut puolueet julkisen valvonnan ja virkamieskoneiston alaisiksi, valtiovalta on (pääosin median kautta) kansalaisten suoran arvostelun kohteena ja puolueet vaikuttavat yleisen mielipiteen muodostukseen sekä parlamentaarisiin että ulkoparlamentaarisiin keinoin.